

№ 31 (2022) С. 58–62

National Academy of Fine Arts and Architecture Collection of Scholarly Works «Ukrainian Academy of Art» ISSN 2411–3034

Website: <http://naoma-science.kiev.ua/>

УДК 75.03(477)

ORCID ID 0000-0002-8196-8608

ORCID ID 0000-0002-7057-6051

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.31.2022.58-62>

Ольга Денисюк

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри теорії та історії мистецтва НАОМА
olyadenysiuk@gmail.com

Олена Деревська

студентка IV курсу бакалаврату
факультету теорії та історії мистецтва НАОМА
olena.derevska@naoma.edu.ua

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ІКОНОГРАФІЧНОГО ПРОТОТИПУ НАРОДНОЇ КАРТИНИ «ОЛЕНКА І ОЛЕНЬ»

Анотація. Статтю присвячено пошукові іконографічного прототипу народної картини «Оленка і олень» (або «Дівчина з оленем»), сюжет якої – один з найпоширеніших у народному мистецтві, проте не досить вивчений. Сюжетне розмаїття українського народного живопису ХХ ст. вимагає від дослідників визначення іконографічних прототипів цілої низки сюжетів народних картин, зокрема й твору «Оленка і олень».

Ключові слова: сюжет, іконографія, прототип, народна картина, вишивка, олень.

THE PROBLEM OF AN ICONOGRAPHIC PROTOTYPE OF THE FOLK ART PAINTING “OLENKA AND A DEER”

Olha Denysiuk, Olena Derevska

Abstract. Ukrainian folk paintings show significant subject diversity in the XIX century. By the beginning of the XX century the number of iconographic sources for the folk art subjects had grown, too. They included works of fine art, literary works, various types of graphic illustrations (periodicals, calendars, perfume packaging, etc.). Among the subjects of Ukrainian folk paintings, one of the most popular is the image of a girl with a deer, or the so-called “Olenka and a Deer”. Such paintings show a girl holding a deer with one hand, a hat with flowers at the girl’s feet, wreaths of flowers put on the girl’s head and deer’s neck. Although this subject has been studied by some researchers, the iconographic prototype of this painting has still been unknown. Various versions of an iconographic prototype of such paintings were considered, starting from Western Europe postcards or soap wrappers, to mythological and symbolic explanations of the plot. The article proves that the iconographic prototype of the folk painting “Olenka and a Deer” is probably the embroidery set of the German company “Wiehler”, that was distributed in Ukraine in the XX century. The original embroidery design shows a goat instead of a deer, but all the elements of composition are present. Different examples of such embroideries can still be found in Ukrainian private collections and antiquity auctions, varying in colours and minor features, like landscape details. As folk paintings “Olenka and a Deer” have far more varieties yet bear the general resemblance to the embroidery in question, we consider the latter to be the iconographic prototype, and not vice versa. The study included analysis of the English and German language sources, collections of visual art, antiquity auctions, a large scope of art theory and history publications by Ukrainian folk art researchers and collectors.

Key words: subject, iconography, prototype, folk art painting, embroidery, deer.

Постановка проблеми. Український народний живопис, окремі мотиви якого дослідники простежують починаючи з XIV ст. і який починає повноцінно формуватися в другій половині XVIII ст., набуває значного сюжетного розмаїття у XIX ст. Якщо на першому етапі розвитку народної картини її сюжет брали з народного фольклору, як у народних картинах «Козак Мамай», або з побуту, як у картині «Рибалка на березі», то з XIX ст. джерелами сюжетів уже стають літературні джерела/твори і твори/ картини художників-професіоналів. Так, скажімо, джерелом сюжету народної картини «Тарас Бульба з синами» з Музею Івана Гончара, за повістю М. Гоголя, міг бути малюнок Т. Шевченка за цим літературним твором з Ермітажу. Сюжет народного малярства «Тікай, Петре з Наталкою, йде мати з качалкою» з Національного музею українського народного декоративного мистецтва (далі – НМУНДМ) міг мати прототипом полотно М. Пимоненка «Не жартуй» та водночас, судячи з імен головних героїв, п'єсу І. Котляревського «Наталка Полтавка».

Іноді прототипом слугували одразу декілька картин професійних художників, як на одній з картин народного маляра І. Кириленка з колекції НМУНДМ, де майстер цитує одночасно такі живописні твори, як «У похід (Проводи козаків)» М. Пимоненка, «Біля криниці (Суперниці)» М. Пимоненка, «На кладці» К. Трутовського. Поширення масової друкованої продукції у другій половині XIX ст. та й пізніше сприяє тому, що джерелом сюжетів для народних картин стають листівки й інші різноманітні форми поліграфічних ілюстрованих видань (Білецький 30–2; Бутник–Сіверський та ін. 6–7; Тимошенко 113; Найден, Українська народна 218–9).

У народних картинах одним з найпопулярніших сюжетів є «Дівчина з оленем», або «Оленка і олень», де зображено дівчину у вінку, що обіймає оленя, з вінком на шиї, на тлі природного ландшафту в різних варіаціях. Дівчина в такій народній картині може бути або одягнена з використанням стилізованих елементів традиційного українського строю (вишита сорочка, плечовий безрукавний одяг – корсетка, камізелька), або у більш європейському одязі. Біля її ніг лежить капелюх з широкими крисами, наповнений квітами. У деяких варіантах народних картин капелюх порожній, зрідка він зовсім відсутній. На частині народних картин квіти також зображені на колінах дівчини як букет чи як орнамент

на одязі. На більшості картин дівчину подано у легкому повороті ліворуч, або ж зі схиленою вліво до оленя головою. Деякі картини мають зображену дзеркально композицію: дівчина розвернута у правий бік і олень розташований праворуч. Одна з ніг може бути дещо висунута вперед з-під спідниці, іноді видно обидві ноги.

Актуальність дослідження визначається необхідністю пошуку іконографічного прототипу народної картини «Оленка і олень» («Дівчина з оленем»), який досі однозначно не визначений.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сюжет народної картини «Оленка і олень» («Дівчина з оленем») найдетальніше висвітлений лише у працях О. Найдена (Українська народна 218–29; Аспекти 211–371). Натомість у наукових доробках інших дослідників – Г. Шупак і Н. Тимошенко – цей сюжет згаданий лише побіжно.

Мистецтвознавець О. Найден у своєму розлогіму семантичному аналізі іконографічного змісту сюжету назвав досліджувану нами композицію «суцільною загадкою», а вінок на голові героїні та капелюх з квітами біля її ніг він пов'язував зі «шлюбними символами», аргументуючи це наявністю схожого символізму у племен з островів Тихого океану (Українська народна 218–20). Загалом О. Найден трактував сюжет як тотемний міфологічно-шлюбний зв'язок людини і тварини й висловив також припущення, що дівчина Оленка – то лісове божество, а сам сюжет – вияв язичницької космології; водночас зауважив, що версій сюжету є чимало, а західний іконографічний прототип на кшталт листівки для цієї картини неодмінно має бути, але йому невідомий (Українська народна 218–23). Подібну міфологічно-символічну версію трактування сюжету висловлював і український артколекціонер О. Поліщук у своєму інтерв'ю К. Лебедевій, вважаючи, що олень – це символ благополуччя, а Оленка – богиня плодючості (Лебедева Неопублікований). Наукові співробітники Музею Івана Гончара Г. Шупак та Н. Тимошенко пов'язали цей сюжет з групою творів, скопійованих з робіт західноєвропейських художників. Артколекціонер А. Мухарський в інтерв'ю О. Пупиніній висловив припущення, що сюжет походить з німецьких поштових листівок (Пупиніна). Колекціонерка О. Сайдель в інтерв'ю І. Адлер припускає, що зображення ошатної дівчини на баварських поштових листівках, біля ніг якої лежить капелюшок з квітами, є прототипом сюжету

«Оленка і олень» (Адлер). На думку письменниці й дослідниці мистецтва К. Лебедевої, найобґрунтованішою версією першоджерела цього сюжету є картинка на обгортці шоколаду або мила (шампуню) (Лебедева «Наїв»).

Метою дослідження є пошук та обґрунтування логічної й аргументованої версії іконографічного прототипу народної картини «Оленка і олень» («Дівчина з оленем»).

Виклад основного матеріалу. У випадку із сюжетом народних картин «Оленка і олень» («Дівчина з оленем»), приклади яких з приватних колекцій А. Мухарського, М. Бабака, Є. Карася, О. Сайдель опубліковані (Найден, Українська народна 218–29), (Пупиніна), (Адлер), а також наявні в колекції Музею Івана Гончара (іл. 1), нами одразу було помічено схожість цієї композиції із поширеною на теренах України вишивкою (вишитою картиною) ХХ ст., де дівчина з оленем завжди одягнена в європейський старовинний одяг, у капелюсі з квітами біля ніг та обіймає оленя у незмінній позі. І дівчина, і олень на цих

вишивках так само мають вінки з квітів, як дівчина та олень на народних картинах. Зображення рук, ніг та голови дівчини, а також ніг, голови і шиї оленя на народних картинах переважно повторюється у композиції вишивки. Зразки такої вишивки можна побачити на різних інтернет-аукціонах та в приватних колекціях, зокрема, подібні зразки є в колекції одного з авторів цієї статті (іл. 2). Цікаво, що О. Найден відзначає наявність вишитих панно «Оленка і олень» у досліджуваних ним сільських інтер'єрах Полтавщини, Київщини, Черкащини, проте робить висновок, що першоджерелом вишивки була народна картина (Аспекти 310). Натомість ми припускаємо, що все було навпаки, адже всі відомі нам зразки вишивки «Дівчини з оленем» є композиційно однаковими і відрізняються лише деталями (кольорами тих чи інших деталей одягу та частин тіла головних героїв, пейзажем – вода, паркан, гори, ліс, небо, хмари тощо). Однак народні картини є досить різноманітними (поворот голови та торса героїні, деталі одягу

Іл. 1. Народна картина «Дівчина з оленем». Н. а. Полотно, олія. 79,8x56,2 см. Сер. ХХ ст. Сумська обл. (Музей Івана Гончара: <https://honchar.org.ua/exhibit/view/2609>)

Іл. 2. Вишита картина. «Дівчина з оленем». Муліне. с. Малі Жеребки Хмельницького району (колишнього Теофіпольського) Хмельницької обл. 1960-ті рр. (з приватної колекції О. В. Деревської)

тощо), а це свідчить, що копіювалися картини з вишивок, а не вишивки з картин. Цікавою є думка наукового співробітника Музею Івана Гончара В. Рака (художника, реставратора, сина народної художниці А. Рак), котрий в інтерв'ю В. Клименко відзначив, що до 1920-х років народної картини як такої не існувало, побутували більш сталі, канонічні види мистецтва – народний іконопис та вишивка, а збільшений попит на картини у ХХ ст. породив перекваліфікацію кустарних іконописців та вишивальників на малярів (Клименко).

Пошуки іконографічного прототипу вишивок дівчини з оленем серед іноземних англійських джерел дали мінімальні результати. Оскільки більшість відомих народних картин створені не раніше середини ХХ ст., тому нами зроблене припущення, що вишивка як прототип могла бути трофейного післявоєнного походження з Німеччини. Відразу ж такі пошуки у німецькомовних джерелах дали багато результатів: сюжет дівчини з оленем активно використовувався у німецькому мистецтві різних видів наприкінці ХІХ – першій половині ХХ ст. (скульптура, декоративно-ужиткова пластика, різні види графіки, фотографія тощо), проте композиція всіх знайдених зразків не відповідала українським народним картинам. У результаті пошукової роботи ми вийшли на німецьку фірму «Вілер» (“Wiehler”), що займається продажем наборів для вишивання. На сайті фірми «Вілер» і зараз продається набір для вишивання, в якому всі деталі композиції (розвороти фігур дівчини та тварини, їхні пози, капелюх з квітами, квіти на тварині та дівчині) точно співпадають з українськими народними вишивками з дівчиною та оленем, за єдиним винятком – дівчина обіймає кізочку. Сюжет називається «Добрі друзі» (“Gute Kameraden”). Виявилося, що фірма «Вілер» (існує з 1893 р.) з перших років свого існування мала широку географію реклами та збуту своїх товарів, куди входила і «Південна Росія», а під цією назвою могли мати на увазі й Україну, яка свого часу входила до складу Російської імперії (“Die Geschichte”). На наш письмовий запит співробітники фірми люб'язно відповіли, що вишивка «Добрі друзі», за їхніми даними, є одним з найперших

наборів для вишивання фірми, оскільки вона зазначена у каталозі ще від 1928 р., проте їхній архів також зберігає рукописний зошит більш ранніх часів із характеристиками кольорів фірми, де також згадана назва цієї вишивки. Отже, набір для вишивання «Добрі друзі» міг потрапити на терени України навіть раніше, аніж було припущено.

Сама фірма «Вілер» називає цей сюжет розробленим за творами Франсуа Буше, який створював не тільки картини та малюнки, але й ескізи для гобеленової мануфактури у Бове (“Gute Kameraden”). Ми не знайшли точного відповідника цієї композиції серед атрибутованих робіт Буше, виявили лише приблизно схожі, а також пізніші варіації дівчини з кізочкою, атрибутовані як «коло Буше» або «за Буше». Проте це вже не так суттєво для теми нашого дослідження, адже мету було досягнуто і найімовірніший іконографічний прототип народних картин за досліджуваним сюжетом визначено.

Висновки. Отже, кожне зображення на народних картинах створювалось за прототипом, однак народні майстри своєрідно переосмислювали усталені композиційні канони, саме тому існують варіації і в народних картинах «Оленка і олень». Класичний постулат, що всі складники композиції наших народних картин є образотворчими символами (Білецький 31), не завжди, на нашу думку, відповідає дійсності у випадку з народним мистецтвом ХХ ст. Пояснити зображення капелюха із квітами біля ніг дівчини в українських народних картинах наявністю такого капелюха у зображенні-прототипі (вишивці фірми «Вілер») видається нам логічнішим, аніж припускати шлюбний символізм подібного предмета за аналогією його використання у географічно та культурно віддалених острівних народів. Іконографічним прототипом української народної картини «Оленка і олень» («Дівчина з оленем»), на нашу думку, є саме набір для вишивання фірми «Вілер» кінця ХІХ – початку ХХ ст., спочатку повторений у численних народних вишивках, де лише козячі ріжки були видозмінені на оленячі, а вже потім трансформований у живопис із досить суттєвими змінами другорядних деталей композиції, проте зі збереженими основними іконографічними акцентами.

Цитовані праці

- Адлер, Ірен. «Тікай, Петре, з Наталкою, іде мати з качалкою». В Одесу привезли унікальні народні картини». *Думская*. Веб. 23 Груд. 2021. URL: <https://dumskaya.net/news/tikay-petre-z-natalkoyu-ide-mati-z-kachalkoyu-od-157245/>.
- Білецький, Платон. «Народні картини Козаки Мамаї». *Родовід*, Ч. 2(16), 1997, С. 28–35. Друк.

- Бутник-Сіверський, Б.С. та ін., упоряд. *Українське народне мистецтво. Живопис = Украинское народное искусство. Живопись*. Київ : Мистецтво, 1967. Друк.
- Клименко, Валентина. «Народна картина – це risorgimento 1920-х років». *Локальна історія*. Веб. 19 груд. 2021. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/narodna-kartina-tse-risorgimento-1920-kh-rokiv/>.
- Лебедева, Катерина. «Наїв і народне мистецтво.» *Музей Івана Гончара*. Веб. 02 Січ. 2022. URL: <https://honchar.org.ua/blog/nayiv-i-narodne-mystetstvo-i187>.
- Лебедева, Катерина. Неопублікований матеріал про Олександра Поліщука. *Бібліотека українського мистецтва*. Веб. URL: <http://uartlib.org/>.
- Найден, Олександр. «Аспекти просторового синтезу в українській культурі: українська народна картина в історичному і фольклорному ракурсах». *Проблеми міжвидового синтезу в українській культурі в полі діалогів різнонаціональних культурних традицій: колективна монографія / за редакцією Г. Скрипник та ін., НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського*, 2019, С. 195–376. Друк.
- Найден, О.С. *Українська народна картина. Поетика. Семантика. Космологія*. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2018. Друк.
- Пупиніна, Олеся. «Сільський гламур» – попередник глянцю та серіалів». *День*, № 147, 19 Серп. 2011. Веб. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/silskiy-glamur-poperednik-glyancyu-ta-serialiv>.
- Тимошенко, Наталя. «Проблематика мистецтвознавчої термінології народного малярства України кінця XIX–XX століття». *Народознавчі зошити*, № 1 (157), 2021, С. 111–118. Друк.
- Щупак, Галина, Тимошенко Наталя. «Живопис у збірці Музею Івана Гончара». *Музей Івана Гончара*. Веб. 02 Січ. 2022. URL: <https://old.honchar.org.ua/pro-muzej/zbirka/zhyvopys/>.
- “Gute Kameraden”. *Wiehler Gobelin*. Web. 08 November 2021. URL: https://www.wiehler-gobelin.com/de/gute-kameraden.html?fbclid=IwAR1zirODe5_YYjhc7SsY6egbCjGBA-vzdT01FqBFpahCrKPZNGo2MYSj4U8.
- “Die Geschichte von Wiehler Gobelin”. *Wiehler Gobelin*. Web. 08 November 2021. URL: https://www.wiehler-gobelin.com/de/info/die-geschichte-von-wiehler-gobelin.html?fbclid=IwAR3R8jVAGAdUyyv-h-Xdv5eEKqCIRBnWgbpKIxiCdFfhcOnANV2CNXC5Q_E%20.

References

- Adler, Iren. “Tikai, Petre, z Natalkoiu, ide maty z kachalkoiu”. V Odessu privezli unikalnyie narodnyie kartyni. *Dumskaya*. Веб. 23 Hrud. 2021. Retrieved from: <https://dumskaya.net/news/tikay-petre-z-natalkoyu-ide-mati-z-kachalkoyu-od-157245/>.
- Biletskyi, Platon. “Narodni kartyny Kozaky Mamai”. *Rodovid*, Ch. 2(16), 1997, S. 28–35. Друк.
- Butnyk-Siverskyi, B. S. та ін., упоряд. *Українське народне мистецтво. Живопис = Украинское народное искусство. Живопись*. Київ: Мистецтво, 1967. Друк.
- Klymenko, Valentyna. “Narodna kartyna – tse risorgimento 1920-kh rokiv”. *Lokalna istoriia*. Веб. 19 hrud. 2021. Retrieved from: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/narodna-kartina-tse-risorgimento-1920-kh-rokiv/>.
- Lebedieva, Kateryna. “Naiv i narodne mystetstvo”. *Muzei Ivana Honchara*. Веб. 02 Sich. 2022. Retrieved from: <https://honchar.org.ua/blog/nayiv-i-narodne-mystetstvo-i187>.
- Lebedieva, Kateryna. Neopublikovanyi material pro Oleksandra Polishchuka. *Biblioteka ukrainskoho mystetstva*. Веб. Retrieved from: <http://uartlib.org/>.
- Naiden, Oleksandr. “Aspekty prostorovoho syntezy v ukrainskii kulturi: ukrainska narodna kartyna v istorychnomu i folklornomu rakursakh”. *Problemy mizhvydovoho syntezy v ukrainskii kulturi v poli dialohiv riznonatsionalnykh kulturnykh tradytsii: kolektyvna monohrafiia za redaktsiieiu H. Skrypnyk ta in., NAN Ukrainy, IMFE im. M.T. Rylskoho*, 2019, S. 195–376. Друк.
- Naiden O.S. *Ukrainska narodna kartyna. Poetyka. Semantyka. Kosmolohiia*. Kyiv: Vydavnychiy dim “Stylos”, 2018. Друк.
- Pupynina, Olesia. “Silskiy hlamur” – poperednyk hliantsiu ta serialiv”. *Den*, № 147, 19 Serp. 2011. Веб. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/silskiy-glamur-poperednik-glyancyu-ta-serialiv>.
- Tymoshenko, Natalia. “Problematyka mystetstvoznachoi terminolohii narodnoho maliarstva Ukrainy kintsia XIX–XX stolittia”. *Narodoznachchi zoshyty*, № 1 (157), 2021, S. 111–118. Друк.
- Shchupak, Halyna, Tymoshenko Natalia. “Zhyvopys u zbirtsi Muzeiu Ivana Honchara”. *Muzei Ivana Honchara*. Веб. 02 Sich. 2022. Retrieved from: <https://old.honchar.org.ua/pro-muzej/zbirka/zhyvopys/>.
- “Gute Kameraden”. *Wiehler Gobelin*. Web. 08 November 2021. Retrieved from: https://www.wiehler-gobelin.com/de/gute-kameraden.html?fbclid=IwAR1zirODe5_YYjhc7SsY6egbCjGBA-vzdT01FqBFpahCrKPZNGo2MYSj4U8.
- “Die Geschichte von Wiehler Gobelin”. *Wiehler Gobelin*. Web. 08 November 2021. Retrieved from: https://www.wiehler-gobelin.com/de/info/die-geschichte-von-wiehler-gobelin.html?fbclid=IwAR3R8jVAGAdUyyv-h-Xdv5eEKqCIRBnWgbpKIxiCdFfhcOnANV2CNXC5Q_E%20.

Подано до редакції 04.01.2022